

**ГЛОБАЛЬНІ ПРАКТИКИ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ:
РОЗДУМИ ПРО ЧАС ТА ПРОСТІР**

У статті розглядаються тенденції розвитку західної історичної науки другої половини ХХ – ХХІ ст., аналізуються сучасні полідисциплінарні моделі минулого. В даному контексті досліджуються підходи провідних західних шкіл до розуміння історії Російської імперії кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Ключові слова: *постмодерн, англomовна теорія історії, глобальна історія, імперологія, євразійство.*

Глобалізація розвиває межі сучасного світу та позначається на всіх сферах життя суспільства. Перебуваючи у руслі відповідних тенденцій та викликів, сучасна історична наука здійснила перехід до вивчення всеохоплюючих за масштабом моделей світоустрою. Як наслідок, з другої половини ХХ століття збільшилась кількість дослідників т.зв. світової, універсальної чи геополітичної історії. Наведені вище описові визначення на практиці застосовуються рівноцінно й окреслюють специфіку досліджень та фактично виключають двозначність, плутанину в історіософському науковому середовищі [8, с. 1-24]. Однак модерний світоустрій не піддається цілісному осмисленню поза динамікою розвитку західної історіософії.

Фернанд Бродель, як один з теоретиків історичного універсалізму, зазначив: «Окреслення кордонів – першочергове завдання з усіх, що постають перед сучасною наукою. Цей процес має ґрунтуватись на глибинному проникненні, аналізі та реконструкції, якими вправно оперує сучасна філософія історії» [2, с. 58]. Історичний космополітизм дозволив прокласти нові інтелектуальні кордони, що не обмежені географією, материками та півкулями, перетворювати держави-нації у елементи набагато ширших понять (як, наприклад, гіперімперії).

Таким чином, актуальний у всі часи концептуальний перегляд науки в ХХ столітті мав на меті систематизувати людське буття більшими категоріями. Це лише прискорило утвердження нової історичної епохи на міжнародній академічній арені. То ж якими категоріями оперують сучасні дослідники-глобалісти та яку проблематику досліджують? У чому полягають концептуальні зміни розгляду історії Росії кінця ХІХ – початку ХХ століття? Відповідь на ці та інші питання можна знайти на сторінках авторитетних англomовних видань, у тематиці міжнародних конференцій та супутніх наукових дискусіях останніх десятиліть.

У дослідницьких осередках англomовної науки глобалізація відображалась з різною швидкістю. Нещодавно Джон Галді (доцент кафедри історії в університеті Брауна) та Девід Армітаж (голова відділу історії Гарварду) видали спільну книгу «Маніфест історії». Її автори дійшли висновку, що з середини ХХ століття англійські дослідники страждають на вузьке, обмежене історичне мислення – вивчаються короткі періоди, деталізуються нюанси більш широких понять і явищ, до наукового обігу вводяться змістовні, але вузькоспеціальні архівні матеріали. У 1900 році середньостатистична хронологія дослідження охоплювала близько 75 років, а у 1975 – від 5 до 50 років. Ця тенденція, на думку авторів, пов'язана з т. зв. «кризою недалекоглядності» та відображається на суспільній близорукості, необ'єктивності політичних рішень у сучасному світі. «Такі великі історичні проблеми, як зміна клімату чи нерівність, вимагають великої мисленевої карти дослідника. Відтак, хто має бути попереду, як не історики? І чому вони ще не там?» [6, с. 58].

Варто зазначити, що у книзі наводяться і більш позитивні приклади історичного мислення у 2000-х рр., та визнається, що дедалі частіше зустрічаються роботи, окреслені столітньою хронологією та полідисциплінарним підходом. Такою вважається «Велика історія» Девіда Кристіана, профінансована фондом Білла Гейтса як масштабний освітній проект, здійснений на перетині фізики, біології та аналізу людської поведінки. До числа передових англійських «історичних бестселерів» також увійшов «Капітал у ХХІ столітті» Томаса Пайкетті, що у розрізі ХVІІІ – ХХІ століть аналізує історію нерівності та поняття людського капіталу в світовій ретроспективі. Та в цілому, англійським історикам й до сьогодні, під тиском загальноприйнятих норм чи перспектив професійного зростання, прийнятніше обирати мікроісторичні підходи в аналізі минулого.

Дослідницькі інститути США, натомість, впродовж другої половини ХХ – ХХІ століття закріпили за собою беззаперечну першість у створенні т. зв. «інтелектуальних трендів». Один з них – ренесанс інтересу дослідників до імперської тематики, спричинений розпадом Радянського Союзу,

стиранням кордонів між зовнішньою та внутрішньою політикою держав і активізацією міграційних процесів. Саме у рамках американської історичної школи відбувся перехід історичної науки 1960-70х рр. до постмодерної традиції, що розширив наявний інструментарій та позитивно позначився на процесі пізнання минулого.

Вихідними поняттями переходу стали «культурний постмодернізм» та «теорія постмодерну», що пізніше відобразились у ключових наукових парадигмах постмодерної доби – перспективі репрезентацій та перспективі глобальної історії. Під культурним постмодернізмом прийнято вважати осмислення впливу культури, віри та переконань на світогляд людини, процес формування нею уявлень про оточуючий світ, його структуру. Відтак, у рамках першої парадигми сьогодні застосовується широкий спектр дослідницьких практик, об'єднаних інтересом до полікультурності («cultural studies»), соціальних ролей та ідентичності.

Науковий постмодерн, натомість, втілюється у перегляді історичного досвіду людства з позицій суспільного розвитку. Парадигма глобалізму, що теоретично близька до історії міжнародних відносин і транскордонного усвідомлення світу, аналізує взаємозв'язок національних історій із загальноісторичними тенденціями. Тож можемо констатувати, що як у конкретно-історичному ракурсі, так і в площині всесвітніх узагальнень постмодерна історична традиція поєднує факти та явища через їх природний синтез.

Приводом для бурхливих дискусій у рамках постмодерну, що тривають і нині, стало визначення критеріїв об'єктивності дослідника. Істориками-постмодерністами було проголошено, що вивчення історії більше не розглядається як безперервний, закономірний процес: вона не має ні початку, ні кінцевої точки, ні конкретного спрямування у світовому контексті. Як зазначив Хейден Уайт у одному з досліджень, – «Історія не може вважатись наукою у тому сенсі, що й хімія чи фізика. Не кожний відчуває потребу в її вивченні, і, можливо, більшості вона наносить більше шкоди, аніж користі. Не можливим видається допущення, що обслуговуючи наші потреби, історія цікава та потрібна для вивчення у масовому сенсі» [1, с. 13]. Уайтом історик уподібнюється до оповідача, а історичні твори дослідник представляє як «вербальну структуру в формі наративного прозаїчного дискурсу; моделлю, у якій втілюються структури і процеси минулого, що дають нам можливість його глумачити через репрезентацію реальності [1, с. 37-42]. Подібну думку знаходимо у М. Фуко, за яким історія – «Сфера дії сил підсвідомого, хаотичного, подібного стрибку накопиченню знань та змін дискурсу» [10, с.153].

Тож мова розглядається не як засіб відображення та комунікації, а як головний сенсотворчий фактор, що відображає поведінку та мислення, насамперед, дослідника. Найбільш ґрунтовно дана проблематика розглянута у працях Кейт Дженкінс та Франка Анкерсмита. «Когнітивний принцип пізнання історії, втілений на рівні одноосібної дослідницької аргументації, з об'єктивних причин не може бути визнаний науковим», – наголошує авторка, резюмуючи свою книгу. [4, с. 8] Найбільш радикальні ідеї постмодерної історії корелюють з «мовною» ідеєю пост-структуралізму. Алан Манслоу зазначає: «Наше минуле не виявляється, не знаходиться. Воно твориться у процесі роботи історика над текстом» [10, с. 158].

Однак, на думку істориків, розгляд минулого поза державними кордонами може дати відповіді на питання, що по суті, наукою раніше не позиціонувались. Перегляду зазнав євроцентризм та розгляд європейської історичної традиції як універсальної моделі оцінки історичного розвитку. Остаточно утвердилась думка щодо її неефективності у розумінні культурно відмінних європейській культурі держав, націй та народів. Тож з кінця ХХ століття у західній історіософії активно розробляється теорія євразійства, де, безсумнівно, історія Росії відіграє одну з ключових ролей. С. Коуен виокремлює два геостратегічні регіони: залежний від торгівлі морський світ та євразійський континентальний світ. У їх складі він виділяє геополітичні регіони, одним з яких є колишній Радянський Союз та Східна Європа [3, с. 134-147].

У світовому історичному контексті на теренах євразійського регіону зустрічаються європейська, євразійська та азійсько-ісламська цивілізації, що, власне кажучи, визначило першочерговість вивчення історії Росії через призму етнічної ідентифікації населення. Нова дослідницька проблематика окреслена пошуками інтеграційної національної ідеї російського суспільства, міфології, символів та культури влади.

Дослідники дійшли висновку, що у ХІХ – на початку ХХ століття у Росії існував інституційний вакуум – сформована структура політичних інститутів і законодавчої влади мала не ефективний та віддалений від потреб населення характер, тож етнічний націоналізм фактично його заповнив. На думку Д. Снайдера, політичний контекст колапсу влади та конфронтуючих цінностей

привів до того, що етнічність залишилась єдиною об'єднаною формою, що збереглась в тій чи іншій мірі і була представлена у структурі національної ідентичності багатоманітного населення імперії [9, с. 79-101].

Дж. Чопфлін зазначив, що у контексті етнічної спільності реалізувались тогочасні зародки громадянського суспільства – виключно у її рамках взаємодія будувалась на основі довіри і солідарності, на відміну від недовіри і самоізоляції державної влади [5, с. 248].

Пошуки в етнічній ідентифікації такого ритуалу, що виражав би думку великих спільнот, став каталізатором активності та політичної культури, завершилися утвердженням комуністичної ідеології. Однак, історія вкотре довела, що спроби влади самостійно формувати колективну ідентичність мають трагічні й неефективні наслідки.

Аналізуючи імперський досвід Росії у євразійському контексті, світові історики виходять за межі національних історій та вивчають культурний взаємовплив народів один на одного у різних сферах життя суспільства. По-новому розглядається імперський досвід людства. Все більше дослідників сходяться у думці, що імперії на тлі глобальної універсалізації історії доцільніше вивчати не обмежуючись їх кордонами, адже більш всеохоплюючим є дослідження територій, на яких ці імперії виникали та розпадались. Відтак, у російському контексті цікавими для аналізу виступають причини обрання імперського стилю правління та його трансформація впродовж століть як соціокультурної, історичної традиції суспільства, що проживало на теренах імперії та суміжних регіонах.

Тож сучасний дослідницький інструментарій окреслений широким колом теоретичних, практичних та методологічних підходів, що дозволяють вносити корективи до науково усталених моделей минулого, переглядати їх з альтернативних точок зору. Однак доба світової історії не видається можливою без посилання на її мікроісторичні елементи. Науковий доробок епохи постмодерну, що виступив підґрунтям для розробки універсальної історії, за позицією автора можна умовно розділити на дві течії – культурну та національну (територіально-етнічну).

Тому історія Росії у сучасній західній історіографії піддається переоцінці з низки позицій: увага науковців прикута до аналізу національної ідентичності суспільства, що населяло територію імперії у різні століття та динаміки її занепаду чи росту в прямій взаємозалежності з існуванням представницьких органів влади імперії.

Джерела та література:

1. Уайт Х. Метасторія: Историческое воображение в Европе XIX века / Х. Уайт. – Екатеринбург, 2002. – С. 11-56.
2. Braudel, F. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. Translated by Sian Reynolds / F. Braudel. – New York: Harper&Row, 1972. – P. 58-74.
3. Cohen S. *Geography and Politics in a divided World* / Cohen S. – New York: Oxford University Press – 197, P. 134-147.
4. Jenkins K., Plowden W. *Governance and Nationbuilding: The Failure of International Intervention* / K. Jenkins, W. Plowden. – Northampton, Mass.: Edward Elgar, 2006. – P. 8-33.
5. Gellner E. *Nationalism in Vacuum* / E. Gellner // *Thinking theoretically about Soviet Nationalities History and Comparison in the Study of the USSR*. – New York: Columbia University Press, 1992. – P. 243-254.
6. Guldi J., Armitage D. *The History Manifesto* / J. Guldi, D. Armitage. – New York: Cambridge University Press, 2004. – P. 49-122.
7. Lewis M., Wigen K. *The Myth of Continents: A critique of Metageography* // M. Lewis, K. Wigen. – Berkeley: University of California Press, 1997. – P.
8. Manfred Kossok, 'From universal history to global history', and Bruce Mazlish, 'An introduction to global history', in Bruce Mazlish and Ralph Buultjens, eds., *Conceptualising global history* // Boulder: Westview, 1993. – P. 24-111.
9. Snyder J. *Nationalism and the Crisis of the Post-Soviet State* // *Ethnic Conflict and International Security*. – Princeton, N.J: Princeton University Press, 1993. – P. 79-101.
10. Tignor R. *Worlds together, worlds apart: a history of the modern world from the Mongol Empire to the present* / . – New York: W.W. Norton&Co., 2002. – P. 138-166.

Анастасія Гапієнко

**ГЛОБАЛЬНЫЕ ПРАКТИКИ ИСТОРИЧЕСКОГО ПОЗНАНИЯ:
РОЗМЫШЛЕНИЯ О ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ**

В статье рассматриваются тенденции развития современной западной исторической науки второй половины XX – XXI вв., анализируются современные полидисциплинарные модели прошлого. В данном контексте исследуются подходы ведущих западных школ для понимания истории Российской империи конца XIX – начала XX вв.

Ключевые слова: *постмодерн, западная теория истории, глобальная история, империология, евразийство.*

Anastasiia Gapiienko

**GLOBAL PRACTICES OF HISTORICAL KNOWLEDGE:
THOUGHTS ON TIME AND SPACE**

The article examined the trends of Western historical science of the second half of the XX - XXI century; current multidisciplinary models of the past are analyzed. It is examined approaches of the leading Western schools to understanding the history of the Russian Empire in late XIX - early XX century.

Keywords: *postmodern, the English theory of history, global history, imperolohiya, Eurasianism.*

Марина Кеда

**РЕЗУЛЬТАТИ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА
ПРАВознавства імені О.М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО за 2013 р.***

Наукова робота викладачів Інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського у 2013 р. проводилась у відповідності з кафедральними планами НДР та індивідуальними планами професорсько-викладацького складу.

Станом на листопад 2013 р. в Інституті працюють 59 викладачів** (56 – на постійній основі; 3 – сумісників), в т.ч.: докторів – 8, кандидатів – 43. Таким чином, 51 співробітник має наукові ступені та вчені звання, що становить 86 % від загальної кількості співробітників Інституту. З-поміж співробітників, які працюють на постійній основі (56 осіб), наукові ступені та вчені звання мають 48 осіб, що становить 86 %. Відповідний показник по кафедрах наведений в Таблиці 1.

* Дана інформація в розширеному варіанті була оприлюднена заступником директора з наукової роботи і обговорена на засіданні Вченої ради Інституту історії, етнології та правознавства імені О.М.Лазаревського 31 січня 2014 р.

** Тут і далі статистичні дані звіту наводяться станом на листопад 2013 р.